

Марина ГУСЕЛЬЦЕВА

СУБ'ЄКТНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД С.Л. РУБІНШТЕЙНА: НЕОКАНТІАНСТВО І МАРКСИЗМ

Marina GUSELTSEVA

SUBJECT-ACTIVITY APPROACH OF S.L. RUBINSTEIN: NEO-KANTIANISM AND MARXISM

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.102>

УДК: 141.7-8 : 159.9.01

Постановка проблеми. Сторінки вітчизняної історії психології ХХ століття нерідко містять лакуни, зумовлені як неповнотою чи недоступністю джерел, так і ідеологічними спотвореннями сприйняття та інтерпретації подій епохи тоталітаризму. Історико-психологічні реконструкції, наснажені в наші дні архівними і ревізійними поворотами, а також методологією латентних змін, пропонують інші інтерпретаційні моделі, з одного боку, ті, що долають усталені міфологеми, з іншою – ті, що виявляють складну, суперечливу й неоднозначну картину розвитку соціогуманітарного знання першої половини вказаного століття. Під впливом глобалізації і транснаціональних дослідницьких проєктів сучасна історіографія так чи інакше оновлює методологічний інструментарій, звертається до поліпарадигмальності і трансдисциплінарності, переходить від лінійних схем інтерпретації до конструкцій, що охоплюють, разом з канонічними, маргінальні й неочевидні наративи і дискурси. У форматі нової інтерпретаційної моделі, що враховує історіографічні матеріали суміжних наук, а також прихований перебіг радянської культури, в *інтелектуальній біографії Сергія Леонідовича Рубінштейна (1889–1960)* виокремлені для аналізу три методологічні віхи: неокантіанський, марксист-

ський, антропологічний (екзистенційний) періоди наукової творчості. Неокантіанство і марксизм розглядаються у статті як передумови *суб'єктно-діяльнісного підходу* С.Л. Рубінштейна.

Актуальність дослідження спричинена тим, що радянська історіографія практично не залишала сумнівів щодо марксистських підстав створюваного в ту епоху психологічного знання, проте в наші дні нові інтерпретаційні моделі занурюють історію психології в загальні контексти розвитку соціогуманітарних наук й тому проблематизують усталені уявлення, принаймні ставлять їх під питання. Одна з таких проблематизацій – осмислення неокантіанських і марксистських передумов учення С.Л. Рубінштейна.

Метою статті є ревізія філософсько-методологічних передумов суб'єктно-діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейна, критичний аналіз його неокантіанських і марксистських основоположень.

Засадничі положення. Архівні і ревізійні повороти рубежу ХІХ–ХХІ століть, методологія латентних змін принесли в історію психології інші інтерпретаційні моделі і нові матеріали зі сфери соціогуманітарного пізнання. В лоні інтерпретаційної моделі, що враховує архівні знахідки суміжних наук, а

також неявний і латентний перебіг радянської культури, інтелектуальна біографія С.Л. Рубінштейна розкривається в аналізі зміни методологічних віх: неокантіанський, марксистський, антропологічний (екзистенційний) періоди наукової діяльності. Творчий шлях цього відомого мислителя-психолога розглядається в перспективі руху-поступу від неокантіанства до марксизму, надалі – подолання марксизму в завершальній праці “Людина і світ”. Якщо в ранній роботі “Принцип творчої самодіяльності” (1922) С.Л. Рубінштейн вийшов за межі неокантіанства, “Проблеми психології в працях Карла Маркса” (1934) стали його програмою марксистської психології, то книга “Людина і світ” (1973) з’явилася не просто критикою методологічних обмежень марксизму, але і реалізацією оригінального *суб’єктно-діяльнісного підходу*, до того ж приховано уміщуваний передумови екзистенційно-антропологічного повороту в психології. Сприйняття С.Л. Рубінштейном марксизму було зумовлене неокантіанською інтелектуальною традицією, котра дозволила виявити в марксизмі такі недоліки, як перебільшення ролі соціального середовища на шкоду, з одного боку, чинникам природи і спадковості, з іншою – індивідуальному розвитку суб’єкта і свободі особистісного вибору. Неокантіанська інтелектуальна традиція визначила значущість психологічної самодетермінації та активної ролі суб’єкта у перетворенні самого себе і навколишньої дійсності, пріоритетність етичного вибору особистості перед впливом колективів і тиском суспільства, а також особливе трактування цінностей і культури у розвитку людини. Критична реорганізація С.Л. Рубінштейном неокантіанської традиції знайшла оприявлення у принципі творчої самодіяльності, принципі суб’єктності, підвищеному інтересі до проблем етики, зумовила відношення до марксизму як до всього лише одного з філософських учень у контексті німецького інтелектуального узвичаєння. Стверджуємо, що принцип творчої самодіяльності, уявлення про саморозвиток та індивідуалізацію суб’єкта, проблеми етики і цінностей як внутрішніх орієнтирів розвитку людини становлять латентне неокантіанство в інтелектуальній біографії цього талановитого вченого.

Аналіз епістемологічних досліджень. Вив-

чення філософсько-методологічних передумов суб’єктно-діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейна здійснено в рамках методології латентних змін, що розробляється автором (див. [10–13]). Раніше нами було показано, що навіть у тоталітарному контексті радянської психології розвивалися ідеї та концепції, які приховано виходили за межі офіційної ідеології: принцип творчої самодіяльності, що упріоритетнює ініціативу суб’єкта (С.Л. Рубінштейн); уявлення про індивідуалізацію завдяки руху до універсальних загальнолюдських цінностей культури (М.М. Рубінштейн), теорія вчинку (В.А. Роменець) та ін. [10; 11]. Український теоретик та історик психології В.А. Роменець у цьому списку – яскравий приклад латентного розвитку самобутніх концепцій усупереч тиску радянської ідеології [13].

Дана стаття спирається як на фундаментальні роботи, присвячені вивченню різних періодів творчості С.Л. Рубінштейна [1; 2; 25; 31; 41; 44; 49; 54], так і на сучасних дослідженнях, які розвивають ідеї архівного і ревізійного поворотів, що пропонують нові інтерпретаційні моделі історії радянської психології [3; 4; 47; 46; 55]. При цьому до недавнього часу якнайменше вивченим в історії психології був найбільш раніший – неокантіанський – період його творчості [14; 19; 42].

Виклад основного матеріалу дослідження.

У російській історіографії виділяють “допсихологічний” і два суто “психологічні” періоди наукової творчості Сергія Рубінштейна: одеський (1920–1930), ленінградський (1930–1940), московський (1940–1950) [2; 41; 42; 44]. Проте нові інтерпретаційні моделі розвитку науки в авторитарних системах [3; 4; 10; 11; 45; 46; 48; 54; 55] дають змогу поглянути на його інтелектуальну біографію під іншим кутом, а також переосмислити питання про неокантіанські і/або марксистські джерела суб’єктно-діяльнісного підходу¹.

Вельми значущу роль в сучасній інтерпретації інтелектуальної біографії С.Л. Рубінштейна відіграють не тільки аналіз класичних праць і спогадів його сучасників, а й неупереджені зарубіжні дослідження [49; 51], а також архівні знахідки представників суміжних наук [14–19].

¹ Авторка висловлює вдячність Антону Ясницькому за плідне обговорення цієї теми і за рекомендацію низки джерел, що розглядають вплив неокантіанства на інтелектуальну біографію С.Л. Рубінштейна.

НЕОКАНТІАНСЬКА ШКОЛА ДУМКИ

Фундаментальну філософську освіту С.Л. Рубінштейн отримав у неокантіанській школі думки. В скрупульозному дослідженні Т. Пейна [49], разом із ключовими віхами інтелектуальної біографії Рубінштейна, міститься заслужовуюча уваги ремарка, що стосується ролі неокантіанства у його творчій еволюції. Подамо її повністю: “У роки, що передували безпосередньо Першій світовій війні, Марбург був одним із двох великих центрів неокантіанської філософії, яка на той час так панувала на німецькій філософській сцені, що її називали філософія школи. Найвідомішими представниками Марбургської школи були Герман Коген (1842–1918), її засновник, який займався філософією на кафедрі в Марбурзі з 1879 року до самої смерті, та його учень і наступник Пауль Наторп (1884–1924). Ідеї цих людей мали мати вирішальний вплив на інтелектуальний розвиток Рубінштейна. Від них він успадкував цікавість до методології та інтерес до проблемних відносин між думкою та буттям. Саме в цих двох напрямках згодом Рубінштейн зробив найважливіший внесок у радянську філософію. Інтерес Рубінштейна до методу проблем та співвідношення між буттям і думкою проявляється вже в його докторській дисертації, написаній під керівництвом Когена та Наторпа” [49, с. 69].

Отже, з відзнакою закінчивши одеську гімназію, С.Л. Рубінштейн відправився продовжувати навчання у Фрейбург, два семестри вчився у Г. Ріккерт (1909–1910), потім слухав лекції П. Наторпа і Е. Трельча в університеті Марбурга, увійшов до вузького кола учнів Германа Когена (1848–1918); вслід за останнім переїхав до Берліна, відвідував лекції Е. Кассирера [14; 15; 54]. Провідною темою роздумів Марбургської школи того часу були методи природничих і гуманітарних наук. В німецькому університеті С.Л. Рубінштейн захистив докторську дисертацію, присвячену проблемі методу [50]. У першій, опублікованій її частині, він піддав критичному аналізу розв’язання проблеми буття і свідомості засобами раціоналізму

– як гегелівського, так і кантівського². Друга, неопублікована частина дисертації, фокусувалася на філософській проблемі дуалізму.

Через три роки після повернення на батьківщину С.Л. Рубінштейн називав Марбургську школу “живою співдружністю людей у стилі античної Академії – співдружністю людей, поєднаних загальним служінням філософії. <...> Якщо думка є діалектика – не в гегелівському сенсі антиномійності, а в класичному платонівському дусі, – якщо думка за своєю внутрішньою природою є внутрішній діалог, то слухачі та учасники когенівського семінару були присутні при справжньому акті думки” [37, с. 450]. Про свого вчителя Г. Когена С.Л. Рубінштейн незмінно відзивався з особливою теплотою, дружні стосунки між ними збереглися і після завершення навчання: “У цій людині, такій далекій від того, щоб визнати розумність усього дійсного, жив невичерпний оптимізм. Не той оптимізм теперішнього часу, який завжди задоволений усім, що є, продукт легкодухості – навіювання слабкості, яка повинна задовольнятися тим, що є, тому що не в її силах створити що-небудь краще. І немає у неї мужності що-небудь відкинути і засудити, а той оптимізм майбутнього, невідступний супутник усякої великої творчої сили, яка вірить, що все буде добре, тому що вона зробить так, щоб все стало добре, вірить, тому що за власним творчим досвідом знає, як багато ще перебуває у сфері її досягнень. Цей оптимізм був психологічним виразом центрування всього його світобачення в майбутньому” [Там само, с. 451].

У фундаментальній праці У. Зіга, присвяченій історії (в оригіналі: *Aufstieg und Niedergang* – розцвіту й занепаду, злету і падінню) марбургського неокантіанства, ім’я С.Л. Рубінштейна зустрічається в розділі про психологічний розвиток традиції Г. Когена [51]. В абзаці, де згаданий С.Л. Рубінштейн, подано дати пред’явлення ним дисертації (початок 1913 р.), вручення йому докторського сертифікату (20 липня 1914), дається характеристика випускника як “дуже талановитого філософа-початківця”, також відзначено, що

² Згідно з Т. Пейном: “У цій тезі Рубінштейн проводить критичний огляд раціоналістичного вирішення проблеми мислення та буття. Він виділяє дві форми раціоналізму: абсолютний раціоналізм, під яким він має на увазі насамперед філософію Гегеля, та дуалістичний раціоналізм, який, здавалося б, включає будь-яку раціоналістичну систему, яка проголошує антиномію буття та думки; Рубінштейн згадує зокрема філософію Платона та Канта. На думку Рубінштейна, дуалістичний метод вирішення проблеми мислення та буття принципово непридатний. Розділяючи думку і буття, дуалізм суперечить всій справжній філософії, що визначається як знання справжнього буття (*das wahrhaft Seiende*), і тому неодмінно ґрунтується на «іманентності думки і буття»” [49, с. 69].

Г. Коген у відправленому на факультет листі від 16 травня 1913 позитивно відрекомендував “ясність і лаконічність” наукового стилю С.Л. Рубінштейна [Там само, с. 383]. Це підтверджує такий фрагмент: “Це стосувалося студента Р.С. з Маленте, який цікавився соціальними науками (суспільствознавством), а також дуже талановитого молодого філософа з Одеси Сергія Рубінштейна, які подали свої дисертації на початку 1913 р. Дослідження Швандта містило вступ до філософських основ політичної економії й, опираючись та розширюючи думки Крена і Штамплера, було спрямоване (поширювалося) на епістемологічні основи економіки. Дисертація “До проблеми методу. 1. Абсолютний раціоналізм (Гегель)” Рубінштейна розмежовує марбурзьке неокантіанство та філософію Гегеля. У своєму листі на факультет від 16 травня 1913 року Коген висловив бажання взяти участь у захисті (бути присутнім при захисті) керованої ним дисертації і похвалив перш за все ясність та лаконічність наукового стилю Рубінштейна” [Там само].

Виявлені Н.О. Дмитрієвою нові архівні матеріали – два листи Е. Кассирера до С.Л. Рубінштейна – свідчать про тісні стосунки між ученими і про їхні намагання підтримувати наукові контакти як під час Першої світової війни, так і після повернення Рубінштейна до Росії. У листах останнього до дружини повідомлялося про його поїздку до Німеччини “під час осіннього семестру 1927 р.: Рубінштейн приїхав до Берліна 20 жовтня 1927, а повернувся до Одеси 13 або 15 січня 1928. <...> Кінець жовтня він провів у Берліні, а на початку листопаду переїхав у Геттінген, щоб брати участь у семінарі знаменитого на весь світ професора Давида Гільберта з основоположень математики” [14, с. 120].

Судячи з теплого і зацікавленого листа Е. Кассирера, когеніанці визнавали С.Л. Рубінштейна членом власного наукового співтовариства. “24 червня 1918 Ернст Кассирер з Берліна повідомляв Паулю Наторпу в Марбурзі: “Рубінштейн недавно написав мені з Одеси, що один російський видавець доручив йому підготувати переклад на російську мову малих релігійно-філософських творів Когена. Отож ми спробуємо вислати йому до Одеси необхідний матеріал”” [14, с. 128].

Дане листування дозволяє частково реконструювати неокантіанський період творчості С.Л. Рубінштейна, що почався в Марбурзі і був продовжений в Одесі (український етап інтелектуальної біографії ученого детально

досліджений В.А. Роменцем (1926–1998) [31]). У цей час Сергій Леонідович виконував обов’язки директора наукової бібліотеки Одеського університету, писав статті з науково-бібліографічної тематики, читав лекції з історії філософії, логіки, теорії мистецтва, психології, з основ теорії знання, математичної логіки, теорії відносності Ейнштейна. Три публікації одеського періоду були присвячено питанням психології [42]. Порядком саморефлексії С.Л. Рубінштейн писав: “За покликанням, за складом думки я – філософ і притому філософ, серцю якого особливо близькі не тільки теорія пізнання, а й передусім етика, хоча офіційно я – психолог. Звідси гумористичний аспект мого ставлення до моєї спеціальності (“у психології я випадкова людина”)” (цит. за: [41, с. 421]). В ці роки вчений також цікавився філософськими засновками математики, працював над книгою “Про закони логіки та основи теорії знання” (рукопис книги вважається втраченим). На підставі його листування відомо, що до осені 1922 ця робота була завершена, і С.Л. Рубінштейн шукав для книги видавця [14]. Власне уривок з другого розділу цієї книги – “Ідея знання” – і послужив підґрунтям статті “Принцип творчої самодіяльності” [38].

Неокантіанські мотиви прочитуються як у принципі творчій самодіяльності, так і в положенні про самодетерміацію суб’єкта [37–39]. Більше того, філософське обґрунтування цього принципу зближувало С.Л. Рубінштейна з іншим неявним неокантіанцем у радянській психології й однофамільцем – Мойсеєм Матвійовичем Рубінштейном (1878–1953) [10, с. 212–240; 32]. Слід зазначити, що програмна стаття 1922 року в радянській історіографії довгий час залишалася непоміченою, будучи знайдена в архіві С.Л. Рубінштейна лише у 1969 [2].

Не дивлячись на факти інтелектуальної біографії, питання про неокантіанські витoki вчення С.Л. Рубінштейна продовжує викликатися у пострадянській історії психології дискусії та різні інтерпретації. Так, П.А. М’ясоїд упевнений у марксистських засновках його психологічних ідей [25; 26]. В недавній збірці статей транснаціонального дослідницького проєкту під редакцією Антона Ясницького наукова спадщина С.Л. Рубінштейна інтерпретується даним автором в контексті марксистської психології [53; 54]. Тим часом Н.О. Дмитрієва підкреслює: навіть критичні вислови самого С.Л. Рубінштейна про неокантіанство не відмінюють того, що ранні роботи і факти біо-

графії вченого вказують на “основоположне значення марбурзького неокантіанства для формування його власної концепції” [17, с. 180]. Зі свого боку, В.О. Лекторський переконалий, що робота С.Л. Рубінштейна “Принцип творчої самодіяльності” (1922) є інтерпретацією неокантіанства тією самою мірою, якою і твір Г.Г. Шпета “Явище і сенс” був інтерпретацією феноменології [21]. “...Роботи С.Л. Рубінштейна і Г.Г. Шпета 20-х років за цілою низкою параметрів виявляються гостро сучасними. Поширена до недавніх пір думка, що тексти С.Л. Рубінштейна початку 1920-х, коли він ще не був марксистом (деякі з цих текстів були надруковані в маловідомих виданнях, а інші взагалі відкриті лише недавно), мають чисто історичне значення і цікаві лише як етап у розвитку філософських і психологічних ідей автора, мені здається помилковим... У цих роботах містяться такі ідеї, до яких їх автор з певних причин не повертався протягом довгого часу (і частково спробував зробити це тільки перед кончиною у своїй неопублікованій за життя роботі), але які сьогодні уявляються вельми перспективними” [Там само, с. 129].

Учні С.Л. Рубінштейна А.В. Брушлінський і К.О. Абульханова-Славська також наголошували на неокантіанських джерелах його творчості [2]. Неокантіанській шлейф діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейна побічно підтверджує і Т.Д. Марцинковська, експлікуючи його уявлення про культуру. “...Для Рубінштейна характерний абсолютно оригінальний підхід до розгляду культури та її ролі у психічному становленні людини, що показує навіть збігле порівняння його концепції з провідними вітчизняними теоріями. <...>. На відміну від них Рубінштейн розглядав культуру як засіб побудови внутрішнього світу, який якоюсь мірою був простором, що уможливило не тільки розвиток, а й збереження своєї самості, укриття від зовнішнього світу” [23].

Зазначимо, що німецька інтелектуальна традиція у творчості С.Л. Рубінштейна була уявлена не тільки неокантіанськими і марксистськими, але й гайдеггерівськими (екзистенційними) і гегельянськими мотивами. На це звертає увагу Т. Пейн, вважаючи, що вплив Г. Гегеля на С.Л. Рубінштейна виявився навіть більш тривалим і значущим, ніж дія неокантіанців: “На відміну від більшості радянських філософів першого покоління, Рубінштейн отримав ранню філософську підготовку за межами Радянського Союзу і, крім того, навчався

у двох найвидатніших філософів свого часу. Його навчання за межами Росії поєднало його з основними течіями європейської філософії. Очевидно, він був добре знайомий з неокантіанством, і його дисертація показує, що він вивчав Гегеля досить глибоко. Але з його основних праць бачимо, що *вплив Гегеля мав бути тривалішим, аніж неокантіанство*” (курсив наш. – М.Г.) [49, с. 70]. Помітимо, що гегелівські мотиви не тільки були більш очевидними, а й легше вписувалися в дискурси і риторику радянської епохи.

Власне методу Г. Гегеля була присвячена перша опублікована частина його дисертації [50]. Н.О. Дмитрієва також помічає, що С.Л. Рубінштейн “відтворює гегелівський стиль мислення” [15, с. 11] не тільки у своїй першій неокантіанській методологічній роботі, а й у завершальній науковій біографії й опублікованій уже посмертно праці “Людина і світ” (1973). Сьогодні важко з цим не згодитися: “Широта переконань і засвоєний у неокантіанців науковий критицизм зумовили внутрішню самостійність Рубінштейна як філософа. Це давало йому змогу не відноситися до панівного в ті роки марксизму, або до якого-небудь іншого філософського вчення як до єдино правильного та універсального” [Там само].

В оптиці критичного аналізу тоталітарної епохи важливо врахувати, що міграція С.Л. Рубінштейна у професійні сфери психології багато в чому зумовлена тим, що у радянській Росії було неможливо займатися іншою філософією, окрім марксистської. Проте на даний момент можна не тільки довести, скільки припустити: саме глибока зануреність і ґрунтовне опрацювання німецької інтелектуальної традиції, перш за все неокантіанської, визначили той факт, що С.Л. Рубінштейн одним з перших звернувся до розробки *проблеми діяльності* у психології. Своє бачення шляху розвитку цієї науки він сформулював (не використовуючи, втім, для неї ніякої назви) у вигляді **методологічної програми створення суб’єктно-діяльнісної психології**, що ґрунтується на таких принципах: єдності свідомості і діяльності (можливості просвічувати психіку через діяльність); психологічного детермінізму (“зовнішні причини діють через внутрішні умови”); суб’єктності і саморозвитку (в творчій діяльності народжується творець).

Неокантіанська інтелектуальна традиція, на наш погляд, визначила й ту обставину, що серед різновиду діяльнісних підходів у радянську епоху саме вчення С.Л. Рубінштейна

відрізнялося найбільшою опрацьованістю і глибиною філософських засновків. Тут позначилися як його фундаментальна філософська підготовка в університетах Німеччини, так і школа думки, пройдена безпосередньо під керівництвом Г. Когена.

ВПЛИВ ІДЕЙ Г. КОГЕНА НА НАУКОВУ ТВОРЧІСТЬ С.Л. РУБІНШТЕЙНА

У 1917–1918 роках С.Л. Рубінштейн написав невелику роботу “Про філософську систему Г. Когена” (рукопис не був завершений і за життя не публікувався). “Цілком зрозуміти філософську систему можна, тільки розкриваючи творчі мотиви, ті діючі сили, співвідношенням яких визначається її конфігурація. <...> Коли Коген приступив до своєї філософської роботи (це були 60–70-і роки минулого століття), то філософські системи німецького ідеалізму, всіма забуті, лежали, здавалося, вже у розвалинах. Матеріалізм учинив уже свій спустошливий хід, і на зміну йому приходиться інша, витонченіша форма натуралізму – так званий психологізм. Першим філософським завданням і роботою Когена було реставрувати кантівську систему, основу і джерело всіх подальших систем німецького ідеалізму” [37, с. 429].

Стаття С.Л. Рубінштейна про “Філософську систему Г. Когена” (почата в 1917 ще за життя останнього: Г. Коген помер 4 квітня 1918 р.) свідчила про вченого, що він цілком склався і володіє власним інтелектуальним стилем; утім, на його науковій самостійності і зрілості наголошувалося ще у період стажування в Марбурзі [51].

Тема етики, що проходить крізь весь творчий шлях С.Л. Рубінштейна, також зближувала його з дослідницькою традицією Г. Когена. Поняття людини останній розробляв саме в контексті етичного вчення. Спочатку він прагнув протиставити німецькій антропології власну *антропономіку* як особливий культурно-психологічний проєкт вивчення людини на відміну від наявних на той момент біолого-фізіологічних трактувань. Проте надалі, як очевидно, для концептуалізації природи людини йому виявилось достатньо етичного контексту. “Людина в етиці Когена не має ні психологічного, ні соціологічного виміру, вона постає в ній виключно як суб’єкт культури і світової історії” [17, с. 381].

Марбурзьке трактування людини в зіставленні з марксистською інтерпретацією характе-

ризується перш за все осмисленням його антиномійної і складної природи. “Подвійне смислове навантаження, яке виникає... у такому тлумаченні людини, Коген трактує як “стадії у розвитку поняття людини”. В цьому значенні “індивід”, або “особа” (Person)..., – “збірне” поняття, що означає якусь “безліч” емпіричних осіб, якими вони постають у культурі та історії. Поняття ж людини пов’язано у Когена із сукупністю людей, або “загальністю” (Allheit). Але це не “проста абстракція”, а єдність, у яку зведено, згідно з Когеном, “все різноманітне різноманіття і відмінність людей”... і яке досягне тільки в ідеї” [17, с. 381].

Н.О. Дмитрієва спирається на низку вивчених нею в оригіналі робіт Г. Когена, у тому числі й на “Етику чистої волі” [47]. На російську мову ця робота повністю не була перекладена, проте, наскільки можливо висновувати із фрагментів, у ній розкриваються саме антропологічні уявлення марбурзької школи неокантіанства – *вчення про людину*. Ці обставини створюють особливий контекст для інтерпретації статті С.Л. Рубінштейна “Принцип творчої самодіяльності” 1922 року. Примітно, що він сприйняв у Г. Когена його *принцип породження*: “Думка породжує весь зміст буття, тому зміст думки становить зміст буття, в цьому сенсі вони ототожнюються. Причому вони ототожнюються не тому, що безпосередньо тотожні, а навпаки, тому що вони пов’язані відношенням, у якому кожне з них відіграє іншу роль: думка визначає й обґрунтовує буття, [тоді як] буття, одержуючи в думці узasadнення, перетворюється на похідну функцію думки – пізнання” [37, с. 435]. “Принцип (Ursprung), що відкидає всяку даність, визначився спочатку як вимога критичності і породження всього змісту думки” [Там само, с. 437].

Вказаний принцип не просто повторюється і відтворюється С.Л. Рубінштейном, але засвоюється і переробляється ним так, що стає органічним, а надалі – прихованим стилем мислення, супроводжуючи його наукову діяльність упродовж усього життя. “Долучаючись до змісту даного буття, поняття тим самим долає його відносно себе даність, входячи до складу і до побудови його змісту, [у такий спосіб] створює його. Поняття, оскільки воно долучається до змісту буття і в цьому сенсі є породжувальним фактом даного буття, називається “принципом”, або в спеціально когенівській термінології Ursprung” [37, с. 432–433]. Цю ідею, цей методологічний прин-

цип ми зустрічаємо й у пізнього С.Л. Рубінштейна – в роботах “Свідомість і буття” (1957) і “Людина і світ” (за життя не опублікованої), причому вона присутня, на наш погляд, як латентне неокантіанство.

Річ у тому, що інтелектуальний стиль привласнюється вченим, як і рідна мова: вона стає для мовця прозорою, нею “дихають”, не помічаючи. Так само і С.Л. Рубінштейн у самозвітах в подальшому вже не помічає глибоко ввібраного ним у ранній період творчості неокантіанства, перетвореного в іншому історичному контексті в “марксистську психологію”. Близький приклад зустрічаємо сьогодні при вивченні челпанівської традиції. Так, згідно з новою інтерпретаційною моделлю, не тільки радянська історіографія, але й найближчі учні Г.І. Челпанова не помічали в приневолюваному до марксизму авторитарному контексті того, що насправді зберігся інтелектуальний стиль челпанівської школи, який став важливим фундаментом радянської психології. Цю спадкоємність у психології челпанівської традиції переконливо показав С.О. Богданчиков у монографії “Відкриваючи Г.І. Челпанова” [4].

Антропологічні – і психологічні, і філософські – традиції являють собою ще одну з утрачених в історії російської науки ХХ століття перспектив. Проте частково вони втілилися в науковій спадщині С.Л. Рубінштейна під ім’ям *етики*. Іншими словами, те, що надалі в соціогуманітарному пізнанні кінця цього ж століття одержало назву *антропологічного повороту*, в працях С.Л. Рубінштейна досліджувалося як проблема етичного, і цю проблему – підкреслимо ще раз – мислитель-психолог успадковував у Г. Когена. “Етичне не покоїться на хитавій і хиткій основі суб’єктивності і не розчиняється у сфері емпіричного. <...> Етичне має ту ж об’єктивність, що й логічне: воно може показати себе і об’єктивністю свого змісту обґрунтувати себе як буття загальнообов’язкової значущості” [37, с. 442]. “Я самовизначаюся у всіх своїх відносинах до людей, у ставленні своєму до всіх людей – до людства як сукупності і єдності всього люду. І лише в єдності людства визначається і здійснюється етичний суб’єкт. Людство є передумова та об’єктивний примус для особи як етичного суб’єкта. Зовні людства і до чи поза ним не існує людини як етичної особи” [Там само, с. 447].

Зіставляючи сьогодні два тексти, важко не помітити, що ідеї, які розвиваються у принципі творчій самодіяльності в 1922 році, у своїх початкових формулюваннях були вже у присвяченій Г. Когену роботі 1917–1918: *етична людина не існує як даність, вона реалізується і народжується в діяннях і діяннями*. “Етичний суб’єкт не є даність, наявна до своїх етичних діянь, і тому в етичних діяннях вона не просто виявляється і маніфестує себе – вона взагалі не є, допоки не виявляється: і тому в діянні вона не оприявнюється і вироджується, але в них виникає і народжується. Лише в етичних діяннях етичний суб’єкт визначається і тим самим здійснюється (*verwirklicht*)... Відношення суб’єкта і діяння можна зафіксувати як принцип самовизначення... “Етичний суб’єкт у мені” в діяннях твориться й народжується, або руйнується і розпадається. <...> “Завдання всякого діяння – творення етичного суб’єкта. Відтак він сам є мета всякого етичного діяння. Але, існуючи сам лише у своєму діянні, для якого він постає метою, людина як етичний суб’єкт – це самоціль” [37, с. 445, 446].

Отже, у системі Г. Когена людина виявляється і народжується в діянні (“особа перетворюється на людину завдяки діянню, якщо тільки вона на нього здатна” [47, цит. за: 17, с. 382]). Стаття С.Л. Рубінштейна 1922 року риторично майже дослівно (але в конкретизації стосовно психології) відтворює це положення: “Індивідуальність великого художника не тільки виявляється, вона і твориться у процесі творчості. Така взагалі відмінна особливість усього органічного: функціонуючи, організм сам формується. Створюючи свій твір, художник тим самим створює і свою власну естетичну індивідуальність. У творчості довершується і сам творець. Лише у творенні... етичного, соціального цілого постає етична особа. Тільки в організації світу думок формується мислитель; в духовній творчості зростає духовна особистість. Є тільки один шлях... для створення величної особистості: велика робота над великим творінням...” [35, с. 438].

За С.Л. Рубінштейном, у діяльності створюється не тільки об’єкт (неокантіанський принцип конструктивізму), а й сам суб’єкт (принцип самодіяльності). Філософський принцип детермінізму має на увазі тут принцип суб’єктивності: “зовнішні причини... діють через внутрішні умови, так що кінцевий ефект будь-якої

зовнішньої дії завжди залежить не тільки від зовнішнього впливу на тіло чи явище, але і від внутрішніх властивостей” [34, с. 350]³.

Таким чином, латентні неокантіанські мотиви підтверджуються не тим фактом, як позиціонував себе С.Л. Рубінштейн у соціокультурному контексті радянської епохи і як сприймали його сучасники, але перш за все аналізом стилю його мислення. Як зазначено вище, аналогічну інтерпретаційну модель приховано використав С.О. Богданчиков [4], знайшовши не просто продовження дослідницької традиції Г.І. Челпанова після революції, але і її неочевидну інтеграцію в радянську психологію. Так, учні Г.І. Челпанова з різним ступенем соціальної успішності вживалися в авторитарні контексти радянської повсякденності, їх дослідження набували характерну риторику, ідеологічно вивіреної вербальної упаковки, хоча при цьому зберігали важко вловимий для об’єктивування стиль мислення челпанівської школи. В такий спосіб нові інтерпретаційні моделі дозволяють відстежити в емпіричному матеріалі історії ХХ століття тимчасові лаги і триваючі шлейфи ідей, які зберігають у змінних соціокультурних обставинах приховану наступність. Скажімо, неявна неперервність неокантіанської дослідницької традиції відстежена нами і в розвитку дореволюційної школи медієвістики І.М. Гревса у радянську епоху [10, с. 250–261].

НЕОКАНТІАНСТВО І МАРКСИЗМ

Суб’єктно-діяльнісний підхід С.Л. Рубінштейна, що розвивався в контексті радянської психології, виявився глибоко філософським і методологічно фундованим. Його сильною стороною виступала неокантіанська діалектика, яка задавала гармонійне співвідношення внутрішнього і зовнішнього, індивідуалізації і соціалізації у становленні суб’єкта. В цьому підході були відсутні такі акцентуації марксистської ідеології, як перебільшення ролі середовища на протигагу спадковості і вільному самовизначенню особистості, домінування інтеріоризації і формувального впливу соціального оточення над саморозвитком і принципом творчої самодіяльності. На наш

погляд, цю філософську гармонізацію психологічного підходу С.Л. Рубінштейна зумовила інтелектуальна підготовка у школі неокантіанства з характерною для останнього значущістю духовної активності суб’єкта, його творчого самовираження і самостійності. Водночас неокантіанську проблематику складала питання культури, етики і цінностей у розвитку людини, що практично не актуалізуються у традиції марксизму. Суб’єкт як продукт саморозвитку, як результат опрацювання себе, що орієнтується на етичні ідеали і цінності культури, був мало цікавий марксизму, де двигуном історії були переважно маси і класи, а пріоритетом формувальної дії на особистість володіли колективи⁴.

Радянсько-російській культурі (на відміну від західноєвропейської і північноамериканської) історично була властива недовіра до індивідуального, творчого джерела людини – до її ініціативи, заповзятливості, самодіяльності. Проте навіть у контексті тоталітаризму розвивалися концепції, що латентно підтримують неканонічні для епохи ідеї: принцип творчої самодіяльності (С.Л. Рубінштейн); уявлення про індивідуалізацію посередництвом цінностей культури (М.М. Рубінштейн); теорія вчинку (В.А. Роменець). У рамках цих концепцій доводилося, що творчість і становлення індивідуальності людини є одночасно розкриттям універсальних загальнолюдських цінностей: з одного боку, розвиваючись, суб’єкт творить цінності культури, а з іншою – у творчій діяльності народжується творець.

У цьому контексті завершальна книга С.Л. Рубінштейна “Людина і світ” постала своєрідним поверненням без повернення до неокантіанства. В ній додана філософська складність тій проблемі людини, яку спростив марксизм. С.Л. Рубінштейн увів у психологію *категорію діяння*, що підкреслює роль суб’єкта у процесі самотворення й утвердження в існуючій світі цінностей.

Між неокантіанством, що розглядало розвиток особистості через оптику самопобудови, індивідуальність, котра постає всупереч унявленим обставинам, долає контексти соціальності заради етичного ідеалу, і марксизмом, який підкреслює пріоритет буття над свідо-

³ Пор. із соціодетерміністською позицією Л.С. Виготського: “Змінюючи відоме положення Маркса, ми могли б сказати, що психічна природа людини становить сукупність суспільних відносин, перенесених усередину і посталих функціями особистості та формами її структури” [7, с. 146].

⁴ Це ідеологічне настановлення досить точно висловив В.В. Маяковський: “Єдинича! – Кому она нужна?! / Голос единицы тоньше писка. / Кто ее услышит? – Разве жена! / И то если не на базаре, а близко...” [24, с. 7].

містю, трактує людину як ансамбль суспільних відносин, С.Л. Рубінштейн власним життєвим шляхом, завершенням інтелектуальної біографії однозначно вибрав *мужність бути собою*.

РЕВІЗІЯ РАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ

Сторінки історії радянської психології містять лакуни, зумовлені як недоступністю чи неповнотою джерел, так і ідеологічними спотвореннями сприйняття та інтерпретації подій тоталітарної епохи. При цьому історико-наукові реконструкції, що наснажені архівними і ревізійними поворотами, методологією латентних змін здатні запропонувати інші моделі інтерпретації, з одного боку, долаючи існуючі міфологеми, а з іншого – виявляючи складну, суперечливу, неоднозначну картину подій ХХ ст. Сучасна історіографія вимушена модернізуватися, відповідаючи на виклики глобалізації і транснаціональності, включаючись у міжнародну співпрацю, використовуючи трансдисциплінарність, переходячи від лінійних схем інтерпретації до мережної організації пізнання, чутливої до неочевидних і маргінальних інтелектуальних рухів, до латентного розвитку наукових підходів та ідей.

Реконструкції історії науки ХХ століття завдяки поєднанню макро- і мікроісторичного аналізу, зіставлення матеріалів психології і даних суміжних наук сприяють досягненню точності і повноти знання, подоланню ідеологічних спотворень. Так, сучасна історіографія, що враховує приховані тенденції і маргінальні рухи науки минулого століття, розширює уявлення про її радянський період, виявляючи разом з домінуючими марксистськими джерелами неочевидні неокантіанські та інші філософські мотиви відомих психологічних концепцій. У результаті картина розвитку радянської психології виявляється більш різноманітною й неоднозначною, ніж її подавала колишня історія науки.

У цьому контексті питання про марксистські засновки наукової творчості С.Л. Рубінштейна вимагає переосмислення у світлі нових інтерпретаційних моделей [10; 11]. Неокантіанство і марксизм – ключові передумови суб'єктно-діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейна. Проте вплив філософських систем на наукову творчість може позначатися по-різному: з одного

боку, як наступність певних ідей і позицій, з іншого – як їх подолання і критика.

У замітках, присвячених історії створення книги “Людина і світ”, С.Л. Рубінштейн пролив світло на свій шлях до марксизму. Вчений відзначав, що з юності його вабили теми етики, тоді як інтерес до вчення Карла Маркса (1818–1883) був викликаний усвідомленням соціальної несправедливості. Проте марксизм з'явився для нього швидше теорією революційної боротьби, ніж філософською системою [36]. Щонайменше тричі у різних формулюваннях інших своїх робіт він підкреслював: К. Маркс – перш за все критик і перетворювач суспільства. Воднораз: “Кант привертає і привертав [увагу] в молодості, коли він у цьому філософському відношенні був ідеалом. Привертає і нині, будучи зразком серйозності, зосередженості своєї думки” [36, с. 416].

Вплив І. Канта простежується навіть у пізніх роботах С.Л. Рубінштейна, коли, скажімо, в “Бутті і свідомості” (1957)⁵ він пише: “Буття існує і незалежно від суб'єкта, але як об'єкт воно співвідносне з суб'єктом” [35, с. 40]. Вочевидь за цим упізнається кантіанське уявлення про непізнаваний і незалежний від суб'єкта світ як такий (річ у собі, ноумен) і про феномени цього світу, котрі відкриваються суб'єкту шляхом взаємодії з ним. Більш явне відсилання до вчення І. Канта прочитується у формулюванні етичного принципу: не використовувати людину як засіб для досягнення тієї чи іншої мети, а визнавати її існування як таке, тобто “утверджувати це її існування” [34, с. 364].

При цьому і неокантіанство, і неогегельянство С.Л. Рубінштейн охарактеризував у своїх замітках як “занепадницькі форми ідеалістичної філософії ХХ ст.” [36, с. 414]. Проте, слідуючи поради Ф. Шлейєрмахера – *розуміти автора краще, ніж той сам себе розумів*, візьмомо до уваги соціально-політичний контекст написання цих рядків. Незалежно від авторського самозвіту його стилістика думки все ж обстоювала неокантіанську інтелектуальну традицію. Ранні роботи С.Л. Рубінштейна, з одного боку, містили критику неокантіанства, а з іншого – пропонували вдосконалення філософської системи Г. Когена. У щоденникових замітках 1950-х років мислитель-психолог, рефлексуючи методоло-

⁵ Т. Пейн так охарактеризував цю роботу: “...ймовірно кращою книгою з психологічної теорії, яка опублікована в СРСР” [49, с. 75].

гічну незадоволеність, уточнюючи власне бачення проблеми, так позначив підхід до її вирішення: “Прагнення вивільнитися із лещат чистої думки і прокласти собі шлях до реальної дійсності – ось основне” [Там само, с. 414]. Значущими віхами цього шляху стали програмні статті “Принцип творчої самодіяльності” (1922) і “Проблеми психології у працях Карла Маркса” (1934). Вони розкривають інтелектуальний рух-поступ С.Л. Рубінштейна спочатку від неокантіанства до марксизму, а потім і його подолання, однозначно сформульоване в книзі “Людина і світ” як вихід за межі марксизму, подібно до того, як раніше неокантіанство було критично переосмислене в неопублікованому за життя рукописі 1917–1918 років “Про філософську систему Г. Когена” [37]. Іншими словами, ці роботи відображали поворотні точки його власного підходу: подолання неокантіанства, реконструювання марксизму, взаємодія людини і світу як проблема нової – антропологічної – психології.

ЛАТЕНТНИЙ І ЗМІШАНИЙ ВПЛИВ НІМЕЦЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

У 1930–1942 роках, у т. зв. ленінградський період, С.Л. Рубінштейн очолював кафедру психології Ленінградського державного педагогічного інституту ім. О.І. Герцена. У цей час він працював над статтями із філософії, психології і методології. Так, у 1934 в журналі “Радянська психотехніка” (т. VII, № 1, передана до публікації 31 травня 1933) вийшла його стаття “Проблеми психології у працях Карла Маркса” [2].

Стаття написана на мові радянської епохи, тобто і із згадкою геніальності К. Маркса, і з формулюванням завдання “побудови марксистсько-ленінської психології” [40, с. 20]. Теоретична ж проблема, поставлена в ній, полягала в тому, що у спадщині К. Маркса була відсутня готова концепція психології і та система ідей, яка могла б послужити філософською засадою для розробки марксистської психології. С.Л. Рубінштейн відзначав, що все це потрібно ще вичитати у Маркса, тобто здійснити методологічний переклад з філософського рівня на конкретно-науковий – психологічний.

В одному з інтерв’ю філософ М.К. Мамардашвілі поділився думками про те, що, не дивлячись на неможливість у радянській системі філософської освіти вивчати що-небудь, окрім марксизму, все ж і на основі праць “класиків” можна було вчитися мислити. Іншими словами,

практично будь-яка філософія здатна послужити джерелом розвитку психологічних концепцій, якщо вченого веде власний рух-розвиток думки. Так, опора на марксизм допомогла С.Л. Рубінштейну поставити методологічне “питання про предмет психології (проблему свідомості у її відношенні до діяльності людини), проблему розвитку і проблему особистості” [40, с. 45–46]. Він – мало чи не єдиний російський учений, який здійснив фундаментальне філософське опрацювання марксизму в психології, послідовно пройшов весь розумовий шлях від філософії до конкретно-наукових проблем психології і перетворив його на *методологічні основи психології*.

При цьому марксистська концепція людської діяльності, де упредметнення суб’єкта є одночасно і розпредметненням об’єкта, була інтерпретацією К. Марксом гегелівської діалектики. А положення, що людина є результат власної праці, сутнісно було вельми близьке до висунутого раніше (у статті 1922 р.) принципу творчої самодіяльності: “в об’єктивуванні, у процесі переходу в об’єкт, формується сам суб’єкт” [40, с. 25]. Це була і гегелівська мова, і гегелівська діалектика.

Лише відсторонившись од риторики і контекстів радянської епохи, можна переконатися, що розвиток думки С.Л. Рубінштейна унаглядував не просто неокантіанські, неогегельянські і/чи марксистські стежки, а становив оригінальну переробку німецької інтелектуальної традиції в цілому. В останній переплелось стільки гегелівських і кантівських мотивів, що деякі з них, до прикладу, трактування індивідуального розвитку людини як руху-поступу до універсальних цінностей, зближувалися з марксистським уявленням про те, що в індивідуальному бутті людина розгортає суспільну діяльність. Інакше кажучи, уявлення про неподільність людини і світу, про діалектику індивідуального і соціального розвитку з рівним успіхом можна було знайти і в неокантіанських, і в неогегельянських, і в марксистських системах думки. С.Л. Рубінштейн висвітив ці положення німецької інтелектуальної традиції, увів їх у фокус власного вчення про людину і світ.

Проте між неокантіанством і марксизмом були й важливі відмінності. Перша з них торкалась трактування культури як об’єктивних цінностей у неокантіанстві, або як пронизуючого людину історичними і соціальними зв’язками середовища – в марксизмі. Друга відмінність зачіпала уявлення про роль ге-

нетичного методу та історичності свідомості (психіки), яка інтерпретувалася або конструювальною реальність – у неокантіанстві, або відображувальною суспільне буття людини – в марксизмі. Свідомість (das Bewußtsein) є усвідомлене буття (das Bewußte Sein), – стверджував марксизм.

У статті 1934 року “Проблеми психології у працях Карла Маркса” С.Л. Рубінштейн сформулював *методологічний принцип детермінізму*: взаємозв’язок свідомості і діяльності відкриває “справжню можливість як би просвічувати свідомість людини через аналіз її діяльності, у якій свідомість формується і розкривається” [40, с. 30]. На перший погляд, це положення має явні марксистські передумови. Проте таке сприйняття могло виникнути лише у тих, хто, вивчаючи роботи Маркса, неглибоко знайомий із попередньою йому традицією німецької філософії. С.Л. Рубінштейн справедливо підкреслював, що “ідея історичності свідомості... не є специфічною особливістю і винятковим надбанням марксистської психології” [Там само, с. 32]. Однак для розуміння цього треба розглядати марксизм як одну з філософських систем у контексті західноєвропейської традиції. “У нас зустрічається іноді погляд, згідно з якими визнання історичності психіки, навіть визнання генетичної точки зору взагалі, є специфічним для марксистсько-ленінської психології” [Там само, с. 31].

Відтак специфіка марксизму полягала в концепції історичного розвитку свідомості під впливом перебудовчої суспільної практики. Відповідно до марксистських уявлень, “приватна власність спотворює і спустошує людську психіку” [40, с. 36]. Тут виявляється третя принципова відмінність між марксизмом і неокантіанством, адже в трактуванні останнього приватна власність становила основу гідності людини [9].

У другій частині книги “Принципи і шляхи розвитку психології” (1959) С.Л. Рубінштейн знову звернувся до ранніх рукописів К. Маркса як до філософського джерела методології психології. Він зауважував, що лише в одній з робіт, а саме в “економічно-філософських рукописах 1844 року”, Маркс торкнувся проблем психології. В цій роботі він критикує Г. Гегеля, хоча при цьому користується гегелівською термінологією. С.Л. Рубінштейн робить тонке спостереження: “як велика час-

тина подібних робіт, ця робота Маркса побічно зумовлена позицією його супротивника вже внаслідок того, що він від неї відштовхується” [35, с. 332]. Проте таке спостереження доречно і в аналізі відносин Рубінштейна як з марксизмом, так і з неокантіанством.

За С.Л. Рубінштейном, три основні ідеї К. Маркса, сформульовані в “економічно-філософських рукописах 1844 року”, важливі для психології: 1) роль практичної діяльності у формуванні людини та її психіки; 2) упредметнення (objectivization) і розпредметнення (de-objectivization) як сторони одного процесу – породження практичною діяльністю предметного світу, в ході чого розвивається, перетворюється і вдосконалюється не тільки світ, а й суб’єкт; 3) людська психологія суть продукт історичного розвитку [35, с. 326–341]. Однак наскільки оригінальні ці ідеї для марксизму, якщо у тій чи іншій формі їх висловлювали й інші мислителі німецької інтелектуальної традиції – і раніше, і крім К. Маркса? Щонайменше сам С.Л. Рубінштейн у статті “Принцип творчої самодіяльності”* (1922) розвивав схожі ідеї, при цьому більш чітко виділяючи позиції активності суб’єкта (що в цілому характерно для неокантіанської школи думки).

Ідея про те, що “породження людської діяльності становить виявлення, об’єктивне з’ясування її (особи – М.Г.) самої” [35, с. 328] дещо в інших формулюваннях зустрічалася у В. Вундта, В. Гумбольдта, а також К.Д. Кавеліна та О.О. Потєбні, котрі стверджували, що висновувати про психіку людини ми можемо на основі аналізу продуктів її творчості/діяльності [5; 8; 20; 30]. Загальний же принцип – розглядати внутрішнє на основі аналізу зовнішнього (про розвиток свідомості – за розвитком поведінки) – як методологічна стратегія психології був сформульований ще Г. Спенсером [52].

Принцип антиномії як дана розуму повнота реальності (І. Кант), діалектичний метод, діалектика взаємоперетворення суб’єкта та об’єкта (Г.В.Ф. Гегель) також існували в німецькій інтелектуальній традиції до і поза К. Марксом. Змінивши акценти у принципі детермінізму – зовнішні причини діють винятково через внутрішні умови, – ми одержуємо *принцип суб’єктності* (і тим самим поворотний рух до неокантіанства і перспективний – до філософської антропології).

*Український переклад Анатолія В. Фурмана статті див. у цьому числі журналу (Редакція).

В одній із праць П.А. М'ясоїд звернув увагу на внутрішню суперечність методологічних настановлень С.Л. Рубінштейна: “Принцип суб'єкта не узгоджується з принципом єдності свідомості і діяльності: перший утверджує ідею активності суб'єкта, другий – залежності активності від суспільно-історичного, за певних соціальних умов, характеру людської діяльності” [26, с. 480]. По суті це помічення виявляє важливий момент зіткнення неокантіанства з марксизмом у вченні С.Л. Рубінштейна, що, на наш погляд, слугувало внутрішнім рушієм його власної діалектики.

Осмыслюючи статтю 1934 року як етап наукової творчості С.Л. Рубінштейна, варто помістити її в більш широкі контексти – не тільки соціокультурні і біографічні, а й інтелектуальної історії, зіставивши з передущими і подальшими працями: з одного боку, з “Принципом творчої самодіяльності” (де марксизму ще не було), з іншого – з книгою “Людина і світ” (де марксизм вже подоланий й автором однозначно критикується).

Отже, стаття 1934 року відома як найбільш “марксистська” робота С.Л. Рубінштейна [54]. Проте останній був достатньо глибоким філософом, що мав за плечима неокантіанську школу критичної думки, щоб на цьому етапі зупинитися, а тому книга “Людина і світ” стала чітко вираженим подоланням марксизму. Нові ідеї цієї книги скрупульозно проаналізував вже згаданий П.А. М'ясоїд: “індивідуальне співвідноситься не з соціальним, а із загальним, з буттям, де людина безпосередньо присутня; світ – не тільки сфера матеріального виробництва, це сукупність речей, співвіднесених з людьми; своє єство людина виявляє через будь-яке відношення до світу, включаючи споглядання; людина вільна, коли діє всупереч обставинам; сенс її життя – бути “совістю світу”; “людина – дзеркало Всесвіту”” [26, с. 483]. Однак наскільки нові ці ідеї, якщо розглядати їх у контексті не тільки творчій біографії С.Л. Рубінштейна, але і розвитку німецької інтелектуальної традиції? Тоді співвідношення індивідуального із загальнолюдським указує більшою мірою на неокантіанську школу думки і може бути проінтерпретоване як неявне повернення до філософії Г. Когена, до етичної та антропологічної проблематики. Ці лінії, з одного боку, були штучно перервані радянською епохою, що не дала повною мірою розвинути російському неокантіанству [17; 18], з другого – зберігали неявну, латентну наступність ідей [10].

КРИТИКА МАРКСИЗМУ

У роботі “Людина і світ”, опублікованої посмертно [39] під однією обкладинкою із статтею 1934 року, немов би врівноважуються глибинні неокантіанські і марксистські мотиви/джерела творчості С.Л. Рубінштейна: критика марксизму і проблема суб'єктності виходять на передній план. “Сутність людини – сукупність суспільних відносин – у цьому відкриття Маркса, його значення в тому, що існують внутрішні закони суспільного життя. Але в цьому ж, точніше в перетворенні даних законів в основні закони, що визначають єство людини, у провідні закони світу, – його обмеженість” [34, с. 395–396]. Таке трактування людської сутності є помилка марксизму: вона “руйнує природне в людині та її органічні зв'язки зі світом і тим самим той зміст духовного, душевного життя, який виражає її суб'єктивне ставлення, що відображає цей її природний зв'язок зі світом і людьми” [Там само, с. 396]. Помилка марксизму також – редукція “світу до життя суспільства, людини до “маски” – до заперечення суспільної категорії, суспільства – до “фабрики” і “контори” (Ленін), етики – до політики, роботи над людиною (людини над собою) – тільки до вдосконалення суспільства” [Там само]. С.Л. Рубінштейн справедливо помічає, що спотворююча і спустошлива дія на людину здатна спричинити не просто капіталізм, а й соціум загалом: людина “немов би безперервно відчуває свій власний внутрішній зміст і немов би спустошується, втягуючись у все нові й нові зовнішні залежності” [37, с. 44]. Саме тут виявляються помилки і підміни марксизму, до прикладу, затьмарення/витіснення індивідуальності та суб'єктності (духовної активності і саморозвитку людини) особистістю та її соціальністю.

Постулати радянської психології часто ґрунтувалися на риторичних положеннях марксистської філософії. Зазначимо, що “радянськість” як особливу механіку розвитку російської психології в 1920–1950-і роки розкрив Т. Пейн, відокремивши два її стовпи – фізіологію та ідеологію: вчення Павлова і марксизм-ленінізм [49, с. 38]. У його схематичній періодизації цей час позначений як *механістичний* (придушення ідеалізму в 1917–1924 роках, домінування механіцизму в 1924–1930) і діалектичний (перехід до діалектики у 1930–1936, триумф діалектики в 1936–1950) періоди становлення радянської психології [Ibid]. Водночас

А. Ясницький відзначає, що “до 1930-го року вже не було радянських психологів, які відкрито виступали б проти марксизму або пропонували йому яку-небудь альтернативу” [54, с. 58]

Однак С.Л. Рубінштейн здійснив справжню роботу методологічного перекладу з абстрактної мови філософії на конкретну мову психології. Він виявився складнішим і більш глибоким мислителем, ніж К. Маркс (швидше критик і перетворювач суспільства, ніж філософ [36]), а тому його переклад марксизму на мову психології став дійсною, а не декларативною програмою розвитку російської психології радянського періоду. Т. Пейн наводить лаконічне формулювання принципів побудови радянської психології, здійснену С.Л. Рубінштейном у 1940 році в праці “Основи загальної психології”: “У 1940 р. Рубінштейн сформулював, на його думку, найважливіші принципи, що регулюють радянську психологію, а саме:

1) принципова психофізична єдність психічного з його органічним субстратом, мозком, функцією якого він є, та із зовнішнім світом, який він відображає;

2) принцип психічного розвитку – психічне є похідним, але специфічним компонентом в становленні організму; воно розвивається разом зі змінами в будові організму та у його режимі життя;

3) принцип історичності – свідомість людини змінюється із розвитком суспільної істоти людини;

4) теорія і практика принципової єдності” [49, с. 52].

Іншими словами, для С.Л. Рубінштейна марксизм як фундамент розвитку психології виступав справжньою наукою, а не риторикою чи ідеологією, що часто мала місце на рубежі 1920–1930-х років. Так, скажімо, співвідношення змістовності та ідеологізованості наукових дискусій того часу детально обговорюється в роботі С.О. Богданчикова [4].

Четверта відмінність марксизму і неокантіанства стосувалась диференціації наук про природу і наук про дух. Теза К. Маркса про те, що “згодом природознавство охопить науку про людину тією самою мірою, якою наука про людину долучить природознавство: це буде одна наука” (цит. за: [35, с. 338]), нагадує сміливе твердження Л.С. Виготського, згідно з яким “марксистська психологія є не школа серед шкіл, а єдина істинна психологія як наука; іншої психології, окрім цієї, не може

бути... Все, що було і є в психології істинно наукового, входить у марксистську психологію: це поняття ширше, ніж поняття школи або навіть напрямку. Воно співпадає з поняттям наукової психології взагалі, де б і ким би вона не розроблялася” [6, с. 435]. Проте для С.Л. Рубінштейна психологія знаходиться “на стику природних і суспільних наук, будучи пов’язана як з одними, так і з іншими” [35, с. 338], а антропологічне уявлення про людину інтегрує філософські, фізіологічні і психологічні аспекти.

На наш погляд, саме інтелектуальний простір неокантіанства з його проблематикою специфіки наук про природу і про дух й більш виражене позиціонування активності і самодіяльності суб’єкта дало змогу С.Л. Рубінштейну здійснити відсторонену критику марксизму. “Не підлягає сумніву, – пише він, – що при вивченні психології людини ми маємо справу з тісним взаємозв’язком природного і суспільного, але вирішення питання про їх співвідношення вимагає не просто злиття всіх наук, а спершу ретельного диференціювання, чіткого аналізу різних аспектів проблеми. <...> Психологія не є наукою про суспільство, але, як і всі науки про людину, вона – наука про явища, суспільно зумовлені; вона містить певну єдність природного і суспільного, оскільки вона – наука про суспільно спричинені природні, органічні явища” [35, с. 339].

За сучасного прочитання досить наївно (як помилкова дихотомія) звучить марксистська теза про те, що не “свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість”, а тому не дивно, що С.Л. Рубінштейн м’яко його критикує: “в цих положеннях дуже безпосередньо співвідноситься свідомість з буттям без вказівки на опосередкований характер їх зв’язку, [до того ж] односторонньо підкреслена тільки початкова провідна залежність свідомості від буття, від життя і зовсім не наголошена [виняткова роль] зворотньої залежності буття, життя людей від їхньої свідомості (вперше набутий матеріалізм немов би відтісняє на задній план діалектику)” [35, с. 340] (*курсив наш. – М.Г.*).

С.Л. Рубінштейн прочитує праці К. Маркса через учення І. Канта і Г. Когена очима, сповненими неокантіанською оптикою. При цьому слід враховувати, що неокантіанство Когена було критикою апіоризму І. Канта: так, у системі першого вже немає передзаданих апіорних форм, а є акт створення, який породжує об’єкт, а потім і суб’єкт, – у трактуванні самого С.Л. Рубінштейна. Інакше кажучи,

через критику кантіанства й одночасний його розвиток і формувалася неокантіанська школа думки.

Як додатковий аргумент на користь неокантіанського підґрунтя суб'єктно-діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейна, вкажемо на трактування принципу детермінізму (*зовнішні впливи діють через внутрішні умови*), що було схоже на поставлену І. Кантом проблему методологічної оптики, де апіорні форми є умова спостереження реальності, яку ми несвідомо поміщаємо в дану систему координат. Ідея активності суб'єкта виражена тут гранично чітко: людина – не тільки спостерігач, а й творець світу, а всяке пізнання є творчість. Проте якщо у вченні І. Канта формулювалися універсальні принципи пізнання, то С.Л. Рубінштейн зробив ці філософські ідеї психологічними. Він індивідуалізує загальний закон, доводячи його до рівня суб'єкта, тому що внутрішні умови не тільки універсальні як такі – вони бувають також унікальними, різними, змінними від ситуації до ситуації. Це наочно підтверджують такі узагальнення вченого: “Залежність від самого існування суспільного життя зумовлює риси, спільні всім людям, які виражаються у загальних закономірностях психічної діяльності особи; залежність від різних форм суспільного життя спричиняє різні типові характери епохи. Словом, для виявлення переплетення і взаємозв'язку природного і суспільного в людині, у її “психології” недостатньо загальної формули, потрібен конкретний аналіз” [35, с. 339–340]. “Російський – вітчизняний – тоталітаризм, сталінізм виріс... із революційного анархізму, з повної протилежності німецькому (Ordnung'u) – з російського безладдя, з російського нехлюйства, лібералізму і відсутності яких би то не було засад організації. Тому тоталітаризм не буде іманентним тому чи іншому національному духу, характеру і, тим більше, тому чи іншому економічному базису. В цьому – помилка Маркса, який нап'яму пов'язував політичний устрій суспільства з його економічним базисом. Питання про соціально-політичний лад суспільства набагато складніше” [34, с. 397]. К. Маркс “пропустив – людський – етичний – канон при розгляді соціальних структур життя суспільства” [Там само, с. 398].

Якщо ж ми порівняємо підходи до розвитку С.Л. Рубінштейна і В.С. Соловйова, то також помітимо тут загальні кантіанські мотиви. За Соловйовим, про розвиток йдеться лише тоді, коли зовнішні дії проходять через внутрішні умови [43]. Розвиток відрізняється від зміни

тим, що в перше поняття “входять тільки такі зміни, які мають своє коріння чи джерело у розвитковій істоті, з нього самого витікають і лише для свого остаточного прояву, для своєї повної реалізації потребують зовнішньої дії” [43, с. 141]. Тим часом ця схожість підкреслює не стільки концептуальну близькість названих авторів, скільки той факт, що російська філософія початку ХХ століття, як і дореволюційна психологія, мала виражені німецькі витоки [12].

Нарешті, творча самодіяльність як неокантіанський принцип відрізняється від розуміння діяльності в інтерпретації марксизму. Перші формулювання цих ідей з'явилися вже в роботі С.Л. Рубінштейна, присвяченій системі Г. Когена [37]. Він збагачує вчення останнього, рівною мірою критикуючи як суб'єктивний ідеалізм неокантіанства, так і історичний матеріалізм марксизму. Ще раз підкреслимо, що послідовний історичний матеріалізм приводив би не до відомого формулювання принципу творчої самодіяльності [38], а до принципу інтеріоризації, що сформульований Л.С. Виготським: “Змінюючи відоме положення Маркса, ми могли б сказати, що психічна природа людини становить сукупність суспільних відношень, перенесених усередину і посталих функціями особистості та формами її структури” [7, с. 146]. Проте в роботі 1922 року С.Л. Рубінштейн писав: “Але якщо суб'єкт лише виявляється у своїх діяннях, а не ними також сам створюється, то цим передбачається, що суб'єкт є щось готове, дане до і поза своїх діянь, й, отже, незалежно від них” [35, с. 437] (ці ж думки в схожих формулюваннях зустрічаються і в тексті 1917–1918, очевидно вони були продумані ще при написанні дисертації). “Суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності, не тільки унаслідковується і виявляється, але в них твориться і визначається. Тому тим, що він робить, можна визначити те, що він є; нап'ямом його діяльності можна визначити і формувати його самого” – в цьому суть педагогіки [Там само, с. 438]. “У творчості твориться і сам сотворитель. Лише у творенні з тих уламків та скалок людства, які одні нам дані, з етичного, соціального цілого постає етична особистість. Лише в організації світу думок формується мислитель, в духовній творчості зростає духовна особистість. Є тільки один шлях – якщо є шлях – для створення великої особистості: велика робота над великим творінням” [Там само, с. 438].

Згідно з С.Л. Рубінштейном, будь-яка діяльність є процес, це рух-поступ і течія, у

якій відбуваються зміни як об'єкта докладання сил, так і самого суб'єкта діяльності. Марксистсько-ленінському принципу відображення (*свідомість є відображення буття*) С.Л. Рубінштейн протиставляє неокантіанський принцип конструктивізму: *буття конструюється у пізнанні*. Ми нічого не можемо знати про буття поза творчої самодіяльності – це своєрідне розширення поняття І. Канта речі-у-собі – тієї об'єктивної реальності, про яку нічого не можна знати поза відношенням до неї суб'єкта і поза її заломленням у його свідомості.

У ракурсі цієї інтерпретаційної моделі твори С.Л. Рубінштейна “Основи психології” (1935), “Основи загальної психології” (1940) були не стільки “марксистською психологією”, скільки результатом внутрішньої еволюції вченого, з якої неможливо виключити вже відбулий неокантіанський період: і навчання в цій школі думки, і її критику. Більше того, латентне неокантіанство оприявилось у життєвій позиції С.Л. Рубінштейна, передусім у його переконаності, що разом із загальними трендами епохи існує також індивідуальна біографія вченого та особистісний вибір, що дозволяє йому не тільки облаштовуватися у соціально-політичних контекстах, але й з різною мірою успіху чинити опір як тоталітарному пресу, так і тиску соціальної ситуації розвитку науки. “Проблема Людини була поставлена Ученим саме в умовах заперечення людяності” (К.О. Абульханова [1, с. 42]). “Принизливе в нинішніх умовах – це приниження самої людини, всього внутрішнього в ній” [34, с. 395]. Однак осмислюване в неокантіанстві як покликання, рух-екзистенція і духовна активність суб'єкта, що надходять із середини, з одного боку, не дозволяє людині виявитися жертвою “сукупності суспільних відносин”, активізує в ній сили опору, з іншого – є передумовою для аналізу маргінальних і латентних шляхів розвитку науки.

Таким чином, створюючи оригінальну діяльнісну психологію відносно незалежно від марксизму⁶, С.Л. Рубінштейн у 1930-і роки творчо перекроїв марксизм, а потім “переріс” його, подібно до того, як у 1920-і переріс і неокантіанство. В неопублікованій за життя

праці “Людина і світ” він окреслив “головну лінію виходу за межі марксизму” за трьома позиціями: 1) сутність людини не слід редукувати до суспільних відносин; 2) історія світу не зводиться до класової боротьби і до переходу від однієї суспільно-історичної формації до іншої; 3) природа не є чимось зовнішнім для людини, це – її внутрішня природа [34, с. 394]. “...Природа як така в цілому та її значення у житті людини не можуть бути зведені тільки до однієї ролі. Звести відношення людини до природи тільки до відношення виробника до виробничої сировини означає нескінченно збіднити її життя. Це значить у самих його витках підірвати естетичний план людського прожиття, людського відношення до світу; більш того, це означає – з втратою природи як чогось ні людиною і ніким не створеного, одвічного, не рукотворного – загубити можливість відчутти себе частиною цього великого цілого і, співвідносячи себе з ним, усвідомити свою мізерність і свою велич; це значить загубити те, що людині аж ніяк не можна втратити, не підриваючи першооснови свого духовного життя” [35, с. 338].

Тим самим “Людина і світ” постала антропологічною перспективою розвитку російської психології. Антропологічному принципу у вченні С.Л. Рубінштейна, а також його прихованому розвитку в контексті радянської психології присвячена стаття Н.А. Логінової [22]. Зі свого боку, К.О. Абульханова підкреслює, що С.Л. Рубінштейн, “вирішивши завдання розкриття діяльної сутності людини на рівні особистості і її життя, залишив нам у спадок завдання онтологічного обґрунтування і філософсько-антропологічного розкриття її етичної сутності у психології, ... джерела, причини, осереддя її людяності” [1, с. 33].

Помістивши людину до часопростору буття, відповідно до самостійно сформульованих методологічних принципів, С.Л. Рубінштейн показував, що при появі людини у світі перебудовується все буття; це був новий, нетиповий для радянського дискурсу, але цілком логічний, якщо брати до уваги приховані й суто латентні тенденції радянської культури, рух-поступ до антропологічної психології. Причому

⁶ Хтозна чи можна погодитися з Т. Пейном, що ідея С.Л. Рубінштейна, згідно з якою, перетворюючи зовнішній світ, людина опрацьовує себе, запозичена з “Капіталу” К. Маркса. Швидше Рубінштейн побачив у цьому висловлюванні Маркса внутрішньо близьке своїм здобутим уявленням про взаємодію буття і свідомості, людини і світу, вже чітко сформульованим у роботі 1922 року. “Ідея запозичена у Маркса, і Рубінштейн цитує в цьому контексті добре відомий текст з *Das Kapital*: «Діючи на зовнішній світ і змінюючи його, він одночасно змінює свою власну природу» [49, с. 87].

здебільшого саме неокантіанська методологія у західноєвропейській і північноамериканській традиції склала передумови таких напрямів, як соціокультурна і психологічна антропологія [10]. “Те, як Маркс подолав антропологізм Фюрбаха, ...загостило і звузило його, оскільки сама людина була зведена до специфічно суспільної людини в ньому. Спочатку природа була зведена до людини, а потім з людини витравлена її природа” [34, с. 395].

С.Л. Рубінштейн наголошував на обмеженості вчення К. Маркса, котра виявилася в “крайності зведення (природи) людини до сукупності суспільних відносин”, де “життя, історія світу звелася до зміни суспільних (виробничих) відносин, до зміни суспільних формацій” [34, с. 395]. Поза глибокої філософської культури, вихованої у тому числі і навчанням у школі думки Г. Когена, він навряд чи б зміг подолати межі марксизму, сприйнявши його як систему в шереху інших систем, а не як єдино вірне вчення, що служило за радянських часів своєрідною настановою замовчування. Проте якби свідомість людини визначалася лише її суспільними відносинами і буттям, для людей не існувало б можливості виходити за межі життєвого світу епохи, долати її світоглядні і когнітивні обмеження.

ВИСНОВКИ

1. Діяльнісна парадигма в російській психології формувалася в умовах радянського тоталітаризму, але все ж: а) всупереч ідеологічному моноконтексту відрізнялася різноманітністю, адже сьогодні можемо знайти, як мінімум, чотири варіації діяльнісного підходу (М.Я. Басов, М.М. Рубінштейн, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв), лише один з яких однозначно був ідеологічно зорієнтований на марксизм; б) методологічно виходила за межі радянської ідеології, усвідомлено чи неусвідомлено мімікрувала, маскувалася, так що філософські передумови інших підходів (зокрема, неокантіанства) залишалися непоміченими.

2. С.Л. Рубінштейн – не неокантіанець, хоча школа думки Г. Когена значною мірою сформувала його філософське мислення. Однак він і не марксист. Навіть його найлояльніша до К. Маркса робота 1934 року й до марксизму в цілому критична. Є всі підстави припускати, що новий, але не реалізований через раптово обірване життя, період творчості був сутнісно екзистенційним, аксіологічним, антропологічним. Ця антропологічна (рівно як і екзистенційна, аксіологічна) російська психологія –

не написана. Він лише почав її окреслювати у праці “Людина і світ” (обірваній на півслові й опублікованій посмертно). Це психологія, з одного боку, що постала з німецької інтелектуальної традиції з її значущістю ідей діяльності, активності суб’єкта, цінностей, з іншого – вельми самобутня. В інтелектуальній біографії С.Л. Рубінштейна і неокантіанство (когеніанство), і марксизм (гегельянство) слугували перш за все пальною сумішшю власної системи думки.

3. Вчення К. Маркса було синтезом традиції німецької класичної філософії, проте синтезом, що поступився складністю окремих попередніх йому систем ради концептуальної єдності його власних уявлень. При цьому оптика латентних змін відкриває сьогодні неокантіанство як сильну програму російської психології [12]. В радянську епоху ця традиція була практично непомітна, але вона робила прихований вплив і дотепер не вичерпала свій інтелектуальний ресурс. Порівняно з методологічно складнішим неокантіанством (імпліцитно плекаючим критичне мислення, наукову і правову раціональність) марксизм постав спрощеною історіософською і соціологічною традицією. Так, російський соціолог-неокантіанець П.І. Новгородцев підкреслював релігійні та утопічні аспекти цього вчення: “Досконалому суспільству приписується значення вищого етичного базису, який дає людині і повноту буття, і сенс існування. Суспільний первень одержує абсолютний характер. Відданість суспільству замінює релігійне прагнення, обіцяння земного раю ставиться на місце релігійних сподівань” [28, с. 42]. Своєю чергою, К. Поппер, критикуючи марксизм як позитивістську доктрину, помітив, що замість передбаченої К. Марксом соціальної революції в західному суспільстві відбулася технологічна [29]. Він також розвінчав його історизм – набір соціально-філософських кліше, що претендують на відкриття законів історії, але насправді реабілітують утечу людини від особистої відповідальності.

4. Неокантіанство вирізнялося не тільки більш гармонійним уявленням про співвідношення індивідуального і соціального в розвитку суб’єкта, а ще й діалектикою особистого і суспільного, національного і загальнолюдського. Там, де в марксизмі передбачалася нещадна боротьба, неокантіанство відкривало інший шлях – через антиномії до нової складності. Неокантіанство створювало синтез філософії і науки, де філософія ставала критикою пізнання, вирішуючи методологічні завдання, у тому числі вельми значущі і для психології; стимулювало розвиток гносеології та епістемо-

логії. Воно полемізувало з методологічним позитивізмом і догматизмом, унаслідок чого, з одного боку, ідеалістичною метафізикою, з іншого – історичним матеріалізмом та емпіризмом. Саме неокантіанство поставило проблему взаємовідношення природного і соціогуманітарного знання – загального і специфічного у різних наукових дискурсах; розвело причинну і телеологічну детермінацію буття людини; виступило у психології передумовою для розробки культурно-антропологічних і суто якісних досліджень. Конструктивізм, суб'єктивність, психологічні самоспричинення і саморозвиток особи вийшли у цьому вченні на передній план. Проте навряд чи не найзначущішими в неокантіанстві є антропологічні ресурси – уявлення про активність суб'єкта, етичний вимір життя людини у її ціннісному і культуральному різноманітті. Іншими словами, ним підготовлена епістемологічна готовність до антропологічного повороту.

5. В аналітичному форматі сказаного роботи С.Л. Рубінштейна – як рання стаття “Принцип творчої самодіяльності”, так і завершувана інтелектуальну біографію книга “Людина і світ” – є все ще адресованими до майбутнього, оскільки постають нездійсненим проектом антропологічної/екзистенційної аксіологічної психології як самобутньої й успадковувальної провідні європейські інтелектуальні традиції; тією психологією, що поєднує загальні питання філософії та унікальність гуманітарного дискурсу, непередбачуваної у своїй суб'єктивній реалізації і неминучої в логіці історії науки, яка заповнює виявлені лакуни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова К.А. Философско-психологическое наследие С.Л. Рубинштейна. *Психологический журнал*. 2009. Т. 30. № 5. С. 26–45.
2. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна. *К 100-летию со дня рождения*. Москва: Наука, 1989. 248 с.
3. Байфорд Э. Загробная жизнь “науки” педологии: к вопросу о значении “научных движений” (и их истории) для современной педагогики. *Преподаватель XXI век*. 2013. № 1 (1). С. 43–54.
4. Богданчиков С.А. Открывая Г.И. Челпанова: научная монография. Москва: Директ-Медиа, 2013. 428 с.
5. Вундт В. Проблемы психологии народов. Москва: Академический проект, 2010. 144 с.
6. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса: Методологическое исследование. *Собрание сочинений*: в 6 т. Т. 1. Москва: Педагогика, 1982. С. 291–436.
7. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 3. Проблемы развития психики. Москва.: Педагогика,

1983. 367 с.

8. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва: Наука, 1985. 451 с.

9. Гуревич А.Я. Индивид и социум на средневековом Западе. Москва: РОССПЭН, 2005. 426 с.

10. Гусельцева М. С. Интеллектуальные традиции российской психологии (культурно-аналитический подход): монография. Москва: Акрополь, 2014. 424 с.

11. Гусельцева М.С. История российской педологии: к проблеме поиска новых интерпретационных моделей развития науки в авторитарных системах. Часть первая: К постановке проблемы. *Поволжский педагогический поиск*. 2018. № 1 (23). С. 20–33.

12. Гусельцева М.С. Культурно-деятельностная традиция: становление и развитие. *Вопросы психологии*. 2015. № 4. С. 3–14.

13. Гусельцева М.С. Наследие В.А. Роменца и идея культурно-исторической психологии. *Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця*/упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. С. 44–56.

14. Дмитриева Н.А. Новые штрихи к портретам философов. Два письма Э. Кассирера к С.Л. Рубинштейну. *Вопросы философии*. 2016. № 2. С. 127–136.

15. Дмитриева Н.А. Рубинштейн как читатель “Феноменологии духа” Гегеля. *Проблемы современного образования*. 2016. № 4. С. 9–19.

16. Дмитриева Н.А. Русский неокантианец в коммуникативном пространстве Серебряного века. *Труды “Русской антропологической школы”*. 2007. Вып. 4. Ч. 2. С. 19–32.

17. Дмитриева Н.А. Русское неокантианство: “Марбург” в России. Историко-философские очерки. Москва: РОССПЭН, 2007. 512 с.

18. Дмитриева Н.А. Человек и история: к вопросу об антропологическом повороте в русском неокантианстве. *Исследования по истории русской мысли: Ежегодник за 2010–2011 / под ред. М.А. Колерова, Н.С. Плотникова*. Т. 10. Москва: Модест Колеров, 2014. С. 104–129.

19. Дмитриева Н.А., Левченко В.В. Из Марбурга в Одессу: материалы к научной биографии С.Л. Рубинштейна. *Кантовский сборник: науч. журн*. 2015. № 1 (51). С. 55–71.

20. Кавелин К.Д. Задачи психологии. Соображения о методах и программе психологических исследований К.Д. Кавелина. Сочинения К. Кавелина. Санкт-Петербург: тип. Ф. Сущинского, 1872. 239 с.

21. Лекторский В.А. Немецкая философия и российская гуманитарная мысль: С.Л. Рубинштейн и Г.Г. Шпет. *Вопросы философии*. 2001. № 10. С. 129–136.

22. Логинова Н.А. Антропологический принцип в концепции С.Л. Рубинштейна и Б.Г. Ананьева. *Психология человека в современном мире*. Т. 1. / отв. ред. А.Л. Журавлев, В.А. Барабанщиков, М.И. Воловикова. Москва: ИПРАН, 2009. С. 64–70.

23. Марцинковская Т.Д. Человек в пространстве культуры: миропроjekt С.Л. Рубинштейна. *Психологические исследования*. 2009. №5 (7). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2009n5-7/217-marsinkovskaya7.html> (дата обращения: 20.06.2021).

24. Маяковский В.В. Владимир Ильич Ленин (1924). *Портал Владимира Маяковского*. URL: <https://vladimir-mayakovskiy.su/poemy/vladimir-ilich-lenin/7/> (дата обращения: 19.04.2021).

25. Мясоед П.А. С.Л. Рубинштейн: идея живого

человека в психологии. *Вопросы психологии*. 2009. № 4. С. 108–118.

26. Мясоед П.А. Противостояние двух школ марксистской психологии и проблема природы психического. *Конференциум АСОУ: сборник научных трудов и материалов научно-практических конференций*. Вып. 2. Москва: АСОУ, 2018. С. 475–490.

27. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ: Либідь, 2016. 560 с.

28. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. Москва: Пресса, 1991. 638 с.

29. Поппер К. Ницета историцизма. Москва: Прогресс, 1993. 185 с.

30. Потебня А.А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 622 с.

31. Роменец В.А. О научной, педагогической и общественной деятельности С.Л. Рубинштейна на Украине. *Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки. Материалы. Воспоминания* / отв. ред. Б.Ф. Ломов. Москва: Наука, 1989. С. 103–113.

32. Рубинштейн М.М. О смысле жизни. Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу. Т. II / под ред. Н. С. Плотникова и К. В. Фараджева. Москва: ИД “Территория будущего”, 2008. 376 с.

33. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание: О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. 328 с.

34. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 508 с.

35. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. Москва: Наука, 1997. 462 с.

36. Рубинштейн С.Л. История создания книги “Человек и мир”. *Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки. Материалы. Воспоминания* / под ред. Б.Ф. Ломова. Москва: Наука, 1989. С. 413–423.

37. Рубинштейн С.Л. О философской системе Г. Когена. *Бытие и сознания. Человек и мир*. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 428–451.

38. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики. *Ученые записки высшей школы г. Одессы*. Отделение гуманитарно-общественных наук / под ред. В.Ф. Лазурского, А.В. Флоровского, М.И. Гордиевского и П.А. Бузука. Т. II. Посвящается профессору Борису Михайловичу Ляпунову по случаю тридцатилетия его преподавательской деятельности. Одесса, 1922. С. 148–154.

39. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1973. 423 с.

40. Рубинштейн С.Л. Проблемы психологии в трудах Карла Маркса. *Проблемы общей психологии*. Москва: Педагогика, 1973. С. 19–46.

41. Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки. Материалы. Воспоминания / под ред. Б.Ф. Ломова. Москва: Наука, 1989. 435 с.

42. Славская А.Н. Ранний период научного творчества С.Л. Рубинштейна: (методологический, теоретический, биографический анализы). *Психологический журнал*. 2009. Т. 30. № 5. С. 56–71.

43. Соловьев В.С. Философское начало цельного знания. Москва: Харвест, 1999. 911 с.

44. Философско-психологическое наследие С.Л. Рубинштейна / под ред. К.А. Абульхановой. Москва: ИП

РАН, 2011. 429 с.

45. Ясницкий А. Сталинская модель науки: история и современность российской психологии. *Scientific e-journal “PEM: Psychology. Educology. Medicine”*. 2015. № 3-4. С. 407–422.

46. Byford A. Imperial normativities and the sciences of the child: the politics of development in the USSR, 1920s–1930s. *Ab imperio*. 2016. N 2. P. 71–124.

47. Cohen H. Ethik des reinen Willens. Berlin: B. Cassirer, 1904. 689 S. URL: <https://archive.org/details/ethikdesreinenw00cohegoog> (дата обращения: 18.04.2021).

48. Krementsov N. L. Stalinist science. Princeton: Princeton Univ. Press, 1997. 372 p.

49. Payne T.R. S.L. Rubinstein and the philosophical foundations of Soviet psychology. Dordrecht-Holland: D. Reidel publishing company; N.Y.: Humanities Press, 1968. 184 p.

50. Rubinstein S. Eine Studie zum Problem der Methode. 1: Absoluter Rationalismus. Teildruck von Sergei Rubinstein. Inaug. diss., Marburg 1914. 68 p.

51. Sieg U. Aufstieg und Niedergang des Marburger Neukantianismus. Die Geschichte einer philosophischen Schulgemeinschaft. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1994. 582 p.

52. Spencer H. Principles of psychology. London: Williams and Norgate, 1896. 672 p. URL: <https://archive.org/details/principlesofpsyc022412mbp> (дата обращения: 06.01.2021).

53. Yasnitsky A. (ed.). A history of Marxist psychology: The golden age of Soviet science. L.; N.Y.: Routledge, 2021. 240 p.

54. Yasnitsky A. Sergei Rubinstein as the founder of Soviet Marxist psychology: “Problems of psychology in the works of Karl Marx” (1934) and beyond // Yasnitsky A. (ed.). A history of Marxist Psychology: The golden age of Soviet science. L.; N.Y.: Routledge, 2021b. P. 58–90.

55. Yasnitsky A., Van der Veer R. (eds). Revisionist revolution in Vygotsky studies. L.; N.Y.: Routledge, 2016. 316 p.

REFERENCES

1. Abul’hanova K.A. Filosofsko-psihologicheskoe nasledie S.L. Rubinshtejna // *Psihol. zhurn*. 2009. Т. 30. № 5. С. 26–45.

2. Abul’hanova-Slavskaya K.A., Brushlinskij A.V. Filosofsko-psihologicheskaya koncepciya S.L. Rubinshtejna. K 100-letiyu so dnya rozhdeniya. M.: Nauka, 1989. 248 s.

3. Bajford E. Zagrobnaya zhizn’ “nauki” pedagogii: k voprosu o znachenii “nauchnyh dvizhenii” (i ih istorii) dlya voprosennoj pedagogiki // *Prepodavatel’ XXI vek*. 2013. № 1 (1). С. 43–54.

4. Bogdanchikov S.A. Otkryvaya G.I. Chelpanova. Nauchnaya monografiya. M.: Direkt-Media, 2013. 428 s.

5. Vundt V. Problemy psihologii narodov. M.: Akademicheskij projekt, 2010. 144 s.

6. Vygotskij L.S. Istoricheskij smysl psihologicheskogo krizisa: Metodologicheskoe issledovanie // *Vygotskij L.S. Sobr. soch.*: V 6 t. T. 1. M.: Pedagogika, 1982. S. 291–436.

7. Vygotskij L.S. Sobranie sochinenij: V 6-ti t. T. 3. Problemy razvitiya psihiki. M.: Pedagogika, 1983. 367 s.

8. Gumbol’dt V. Yazyk i filosofiya kul’tury. M.: Nauka, 1985. 451 s.

9. Gurevich A.YA. Individ i socium na srednevekovom Zapade. M.: ROSSPEN, 2005. 426 s.

10. Gusel'ceva M. S. *Intellektual'nye tradicii rossijskoj psihologii (kul'turno-analiticheskij podhod): monografiya.* M.: Akropol', 2014. 424 s.
11. Gusel'ceva M.S. *Istoriya rossijskoj pedologii: k probleme poiska novyh interpretacionnyh modelej razvitiya nauki v avtoritarnyh sistemah. CHast' pervaya: K postanovke problemy // Povolzhskij pedagogicheskij poisk.* 2018. № 1 (23). S. 20–33.
12. Gusel'ceva M.S. *Kul'turno-deyatel'nostnaya tradiciya: stanovlenie i razvitie // Vopr. psihol.* 2015. № 4. S. 3–14.
13. Gusel'ceva M.S. *Nasledie V.A. Romenca i ideya kul'turno-istoricheskoy psihologii // Psihologiya vchinku: shlyahami tvorchosti V.A. Romencya / otv. red.: A.V. Furman.* Kiev: Lybid', 2012. S. 44–56.
14. Dmitrieva N.A. *Novye shtrihi k portretam filosofov. Dva pis'ma E. Kassirera k S.L. Rubinshtejnu // Vopr. filos.* 2016. № 2. S. 127–136.
15. Dmitrieva N.A. *Rubinshtejn kak chitatel' "Fenomenologii duha" Gegelya // Probl. sovr. obraz.* 2016. № 4. S. 9–19.
16. Dmitrieva N.A. *Russkij neokantianec v kommunikativnom prostranstve Serebryanogo veka // Trudy "Russkoj antropologicheskoy shkoly".* 2007. Vyp. 4. CH. 2. S. 19–32.
17. Dmitrieva N.A. *Russkoe neokantianstvo: "Marburg" v Rossii. Istoriko-filosofskie ocherki.* M.: ROSSPEN, 2007. 512 s.
18. Dmitrieva N.A. *Chelovek i istoriya: k voprosu ob antropologicheskom povorote v russkom neokantianstve // Issledovaniya po istorii russkoj mysli: Ezhegodnik za 2010–2011 / Pod red. M.A. Kolerova, N.S. Plotnikova.* T. 10. M.: Modest Kolerov, 2014. S. 104–129.
19. Dmitrieva N.A., Levchenko V.V. *Iz Marburga v Odessu: materialy k nauchnoj biografii S.L. Rubinshtejna // Kantovskii sbornik: nauch. zhurn.* 2015. № 1 (51). S. 55–71.
20. Kavelin K.D. *Zadachi psihologii. Soobrazheniya o metodah i programme psihologicheskikh issledovanij K.D. Kavelina // Sochineniya K. Kavelina.* Sankt-Peterburg: tip. F. Sushchinskogo, 1872. 239 s.
21. *Lektorskij V.A. Nemeckaya filosofiya i rossijskaya gumanitarnaya mysl': S.L. Rubinshtejn i G.G. SHpet // Vopr. filos.* 2001. № 10. S. 129–136.
22. Loginova N.A. *Antropologicheskij princip v koncepcii S.L. Rubinshtejna i B.G. Anan'eva // Psihologiya cheloveka v sovremennom mire. T. 1. / Otv. red. A.L. Zhuravlev, V.A. Barabanshchikov, M.I. Volovikova.* M.: IPRAN, 2009. S. 64–70.
23. Marcinkovskaya T.D. *Chelovek v prostranstve kul'tury: miroproekt S.L. Rubinshtejna // Psihol. issled.* 2009. № 5 (7). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2009n5-7/217-marsinkovskaya7.html> (data obrashcheniya: 20.06.2021).
24. *Mayakovskij V.V. Vladimir Il'ich Lenin (1924) // Portal Vladimira Mayakovskogo.* URL: <https://vladimir-mayakovskiy.su/poemy/vladimir-ilich-lenin/7/> (data obrashcheniya: 19.04.2021).
25. Myasoed P.A. *S.L. Rubinshtejn: ideya zhivogo cheloveka v psihologii // Vopr. psihol.* 2009. № 4. S. 108–118.
26. Myasoed P.A. *Protivostoyanie dvuh shkol marksistskoj psihologii i problema prirody psihicheskogo // Konferencium ASOU: sbornik nauchnyh trudov i materialov nauchno-prakticheskikh konferencii?. Vyp. 2.* M.: ASOU, 2018. S. 475–490.
27. M'yasoid P.A. *Psihologichne piznannya: istoriya, logika, psihologiya.* Kiiv: Libid', 2016. 560 s.
28. *Novgorodcev P.I. Ob obshchestvennom ideale.* M.: Pressa, 1991. 638 s.
29. *Popper K. Nishcheta istoricizma.* M.: Progress, 1993. 185 s.
30. *Potebnya A.A. Slovo i mif.* M.: Pravda, 1989. 622 s.
31. *Romenec V.A. O nauchnoj, pedagogicheskoy i obshchestvennoj deyatel'nosti S.L. Rubinshtejna na Ukraine // Sergej Leonidovich Rubinshtejn: Ocherki. Materialy. Vospominaniya / Otv. red. B.F. Lomov.* M.: Nauka, 1989. S. 103–113.
32. *Rubinshtejn M.M. O smysle zhizni. Trudy po filosofii cennosti, teorii obrazovaniya i universitetskomu voprosu. T. II / Pod red. N. S. Plotnikova i K. V. Faradzheva.* M.: ID "Territoriya budushchego", 2008. 376 s.
33. *Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie: O meste psiicheskogo vo vseobshchej vzaimosvyazi yavlenij material'nogo mira.* M.: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1957. 328 s.
34. *Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. Chelovek i mir.* SPb.: Piter, 2003. 508 s.
35. *Rubinshtejn S.L. Izbrannye filosofsko-psihologicheskie truda. Osnovy ontologii, logiki i psihologii.* M.: Nauka, 1997. 462 s.
36. *Rubinshtejn S.L. Istoriya sozdaniya knigi "Chelovek i mir" // Sergej Leonidovich Rubinshtejn: ocherki, materialy, vospominaniya / Pod red. B.F. Lomova.* M.: Nauka, 1989. S. 413–423.
37. *Rubinshtejn S.L. O filosofskoj sisteme g. Kogena // Rubinshtejn S.L. Bytie i soznaniya. Chelovek i mir.* SPb.: Piter, 2003. S. 428–451.
38. *Rubinshtejn S.L. Princip tvorcheskoy samodeyatel'nosti. K filosofskim osnovam sovremennoj pedagogiki // Uchenye zapiski vysshej shkoly g. Odessy. Otd. gumanitarno-obshchestvennyh nauk pod red. V.F. Lazurskogo, A.V. Florovskogo, M.I. Gordievskogo i P.A. Buzuka. T. II. Posvyashchaetsya professoru Borisu Mihajlovichu Lyapunovu po sluchayu tridcatiletiya ego prepodavatel'skoj deyatel'nosti.* Odessa: 1922. S. 148–154.
39. *Rubinshtejn S.L. Problemy obshchej psihologii.* M.: Pedagogika, 1973. 423 s.
40. *Rubinshtejn S.L. Problemy psihologii v trudah Karla Marksa // Rubinshtejn S.L. Problemy obshchej psihologii.* M.: Pedagogika, 1973. S. 19–46.
41. *Sergej Leonidovich Rubinshtejn: ocherki, materialy, vospominaniya / Pod red. B.F. Lomova.* M.: Nauka, 1989. 435 s.
42. *Slavskaya A.N. Rannij period nauchnogo tvorchestva S.L. Rubinshtejna: (metodologicheskij, teoreticheskij, biograficheskij analizy). Psihol. zhurn.* 2009. T. 30. № 5. S. 56–71.
43. *Solov'ev V.S. Filosofskoe nachalo cel'nogo znaniya.* M.: Harvest, 1999. 911 s.
44. *Filosofsko-psihologicheskoe nasledie S.L. Rubinshtejna / Pod red. K.A. Abul'hanovoj.* M.: IP RAN, 2011. 429 s.
45. *Yasnitskij A. Stalinskaya model' nauki: istoriya i sovremennost' rossijskoj psihologii. Scientific e-journal "PEM: Psychology. Educology. Medicine".* 2015. № 3-4. S. 407–422.
46. *Byford A. Imperial normativities and the sciences of the child: the politics of development in the USSR, 1920s–1930s. // Ab imperio.* 2016. N 2. P. 71–124.
47. *Cohen H. Ethik des reinen Willens.* Berlin: B. Cassirer, 1904. 689 S. URL: <https://archive.org/details/ethikdesreinenw00cohegoog> (data obrashcheniya: 18.04.2021).
48. *Kremontsov N. L. Stalinist science.* Princeton: Princeton Univ. Press, 1997. 372 p.

49. Payne T.R. S.L. Rubinstein and the philosophical foundations of Soviet psychology. Dordrecht-Holland: D. Reidel publishing company; N.Y.: Humanities Press, 1968. 184 p.

50. Rubinstein S. Eine Studie zum Problem der Methode. 1: Absoluter Rationalismus. Teildruck von Sergei Rubinstein, Inaug. diss., Marburg 1914. 68 S.

51. Sieg U. Aufstieg und Niedergang des Marburger Neokantianismus. Die Geschichte einer philosophischen Schulgemeinschaft. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1994. 582 S.

52. Spencer H. Principles of psychology. London: Williams and Norgate, 1896. 672 p. URL: <https://archive.org/details/principlesofpsyc022412mbp> (дата обращения: 06.01.2021).

53. Yasnitsky A. (ed.). A history of Marxist psychology: The golden age of Soviet science. L.; N.Y.: Routledge, 2021. 240 p.

54. Yasnitsky A. Sergei Rubinstein as the founder of Soviet Marxist psychology: "Problems of psychology in the works of Karl Marx" (1934) and beyond // Yasnitsky A. (ed.). A history of Marxist Psychology: The golden age of Soviet science. L.; N.Y.: Routledge, 2021b. P. 58–90.

55. Yasnitsky A., Van der Veer R. (eds). Revisionist revolution in Vygotsky studies. L.; N.Y.: Routledge, 2016. 316 p.

АНОТАЦІЯ

ГУСЕЛЬЦЕВА Марина Сергіївна.

Суб'єктно-діяльнісний підхід С.Л. Рубінштейна: неокантіанство і марксизм.

Сторінки історії радянської психології нерідко містять лакуни, зумовлені як неповнотою чи недоступністю джерел, так і ідеологічними спотвореннями сприйняття та інтерпретації подій епохи тоталітаризму. Історико-психологічні реконструкції, наснажені в наші дні архівними і ревізійністськими поворотами, а також методологією латентних змін, пропонують інші інтерпретаційні моделі, котрі, з одного боку, долають усталені міфологеми, з іншого – виявляють складну, суперечливу й неоднозначну картину розвитку соціо-гуманітарного знання першої половини ХХ ст. Під впливом глобалізації і транснаціональних дослідницьких проектів сучасна історіографія так чи інакше оновлює методологічний інструментарій, звертається до поліпарадигмальності і трансдисциплінарності, намагається переходити від лінійних схем інтерпретації до конструкцій, котрі охоплюють, поряд з канонічними, маргінальні та неочевидні наративи і дискурси. У форматі нової інтерпретаційної моделі, що враховує історіографічні матеріали суміжних наук і приховані течії радянської культури, в інтелектуальній біографії С.Л. Рубінштейна виділені для аналізу три методологічні віхи: неокантіанський, марксистський, антропологічний (екзистенційний) періоди його наукової творчості. Підкреслюється, що радянська історіографія практично не залишала сумнівів щодо марксистських підстав суб'єктно-діялісного підходу С.Л. Рубінштейна, проте інші інтерпретаційні моделі не тільки занурюють історію психології в контексти епістемологічних поворотів соціогуманітарного знання ХХ століття, а й проблематизують сформовані уявлення, ставлять їх під сумнів. Серед таких проблематизацій постає проблема осмислення неокантіанських і марксистських передумов учення С.Л. Рубінштейна. Стверджується, що принцип творчої самодіяльності,

уявлення про саморозвиток та індивідуалізацію суб'єкта, проблеми етики та цінностей як внутрішніх орієнтирів розвитку людини оприявнюють латентне неокантіанство в інтелектуальній біографії цього відомого вітчизняного мислителя.

Ключові слова: методологія, історіографія, неокантіанство, марксизм, людина і світ, етика, принцип творчої самодіяльності.

ANNOTATION

Marina GUSELTSEVA.

Subject-activity approach of S.L. Rubinstein: Neo-Kantianism and Marxism.

Pages history Soviet psychology often contain gaps, which are due to incomplete or inaccessible sources as well as to ideological distortions perception and interpretation events epoch totalitarianism. Historical-psychological reconstructions, inspired these days archival and revisionist turns, as well as methodology latent change, offer other interpretative models, on one hand, overcoming established mythologems, and on other, revealing a complex, contradictory and ambiguous picture development socio-humanitarian knowledge first half 20th century. Under influence globalization and transnational research projects, contemporary Russian historiography in one way or another updates its methodological tools, turns to polyparadigmatics and transdisciplinarity, and shifts from linear interpretative schemes to constructions that include marginal and non-obvious narratives and discourses along with canonical ones. In light new interpretive model, which takes into account historio-graphical materials related sciences as well as hidden currents Soviet culture, three methodological milestones are singled for analysis in S.L. Rubinstein's intellectual biography: neo-Kantian, Marxist, and anthropological (existential) periods scientific work. It is emphasized that Soviet historiography left almost no doubts concerning Marxist foundations S.L. Rubinstein's subjective-activity approach, but other models interpretation not only immerse Russian psychology in context epistemological twists and turns in socio-humanitarian knowledge 20th century, but also problematize established ideas and call them into question. Among such problematizations is a comprehension neo-Kantian and Marxist premises S.L. Rubinstein's doctrine. It is stated that principle creative activity, notion self-development and individuation subject, problem ethics and values as internal guidelines human development represent latent neo-Kantianism in intellectual biography scientist.

Key words: methodology, historiography, neo-Kantianism, Marxism, man and world, ethics, principle creative activity.

Рецензенти:

**к. психол. н., доц. Петро М'ЯСОЇД,
д. психол. н., проф. Анатолій В. ФУРМАН.**

**Переклад з російської із дозволу авторки
проф. Анатолія В. ФУРМАНА**

Надійшла до редакції 23.06.2021.

Підписана до друку 12.07.2021.

Бібліографічний опис для цитування:

Гусельцева М.С. Суб'єктно-діяльнісний підхід С.Л. Рубінштейна: неокантіанство і марксизм. Психологія і суспільство. 2021. №2. С. 102–121. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.102>